

Cuprins

Introducere	7
1. Percepția spațiului arhitectural	13
Aspecte generale privind percepția.....	16
Individul – centrul percepției și corpul – sistem de referință.....	18
Importanța simțurilor în arhitectură.....	21
Spațiul arhitectural.....	23
2. Tactilul în percepția spațiului arhitectural	37
Semnificația tactilului.....	40
Evoluția ideii de tactilitate în arhitectură.....	52
Calitățile suprafețelor văzute ca limite ale spațiului arhitectural.....	65
Ipostaze ale tactilului în arhitectură.....	74
3. Percepția chinestezică a spațiului arhitectural	93
Semnificația chinestezicului.....	96
Arhitectura percepută prin intermediul mișcării.....	102
Modalități de parcurgere a spațiului arhitectural.....	108
Concluzii	125

Arta de a construi nu trebuie să ignore importanța „coji” ce o desparte de lumea de afară sau legătura acesteia cu lumea dinăuntru. Definierea spațiului arhitectural, exterior și interior, se realizează pe baza limitelor sale, suprafețele, și a proprietăților acestora. Interpretarea sa pleacă, de cele mai multe ori, de la experiențe senzoriale anterioare care fac posibilă decodarea caracteristicilor și transpunerea în timpul prezent, pe baza memoriei.

Tactilul și chinestezicul reprezintă apropierea față de obiectul de arhitectură. Prin intermediul lor și al simțului vizual, cunoaștem lumea, ne raportăm la mediul construit și interacționăm cu acesta. Percepția spațiului arhitectural este un proces complex care se realizează pe baza explorării de diverse naturi, a conștientizării poziției corpului, dar și a acțiunii de a atinge, ce presupune o însumare de senzații tactile, termice, de atracție sau de respingere față de suprafețele care ne înconjoară.

Volumul tratează percepția tactilo-chinestezică a spațiului arhitectural din perspectiva persoanelor cu acuitate vizuală normală și are ca punct de plecare teza de doctorat cu același nume, ce nu s-a rezumat numai la surse bibliografice, ci a presupus atât studiul în teren, cât și investigarea sociologică. Cercetarea s-a desfășurat în perioada 2011-2014 sub îndrumarea dnei prof. dr. arh. Rodica Crișan. Scopul lucrării a fost studiul implicațiilor pe care tactilul și chinestezicul le au în interpretarea și înțelegerea spațiului arhitectural și a dorit să atragă atenția asupra unui alt mod de a „vedea” arhitectura. Această perspectivă sensibilă are consecințe directe asupra interpretării, criticii, dar și a proiectării spațiilor.

Într-o lume a imediatului, dominată de vizual, obiectele de arhitectură devin din ce în ce mai ușoare, sfidând gravitația. Arta de a construi tinde să se dematerializeze asemenea informației, transformându-se într-un joc de

transparențe și reflexii. Rezultatul reprezintă pierderea legăturii dintre obiect și individul pentru care a fost edificat. Arhitectura trebuie înțeleasă prin intermediul tuturor simțurilor, aspect uitat de clădirile zilelor noastre care pun accentul pe imagine.

Apropierea față de obiectul arhitectural sau, mai bine spus, interacțiunea cu acesta, se realizează pe baza simțurilor tactil și chinestezic, în opoziție cu vizualitatea care presupune o anumită distanțare. Percepem calitățile spațiului construit mai întâi prin intermediul văzului, iar mai apoi prin contactul direct, de natură tactilă, cu suprafețele, la baza căruia se află și componenta chinestezică. Tactilul poate fi privit ca modalitate de cunoaștere, de raportare la obiect, întrucât a atinge presupune a înțelege, a aprecia, a crea și se referă la o însumare de senzații: tactile, termice, de durere, de atracție sau de respingere. Chinestezicul, în schimb, implică toate formele de mișcare, explorarea spațiului și conștientizarea poziției corpului.

După ce a depășit etapa de cunoaștere, ființa umană se raportează la spațiul arhitectural, făcând apel la memorie. Explorarea nu mai necesită contactul de tip activ, ci se poate rezuma la o experiență statico-vizuală. Astfel, prin intermediul vizualului, dar pe baza cunoștințelor datorate tactilului și chinestezicului, omul este capabil să se relaționeze cu arhitectura și, în același timp, să se lase modelat de ea. Suprapunerea dintre vizual, tactil și chinestezic poate fi interpretată ca un nivel fundamental de cunoaștere, ce se bazează pe capacitatea umană de a „citi” informații din mediul ambiant și a le corela cu experiența personală, susținând impactul pe care construitul îl are atât la nivel psihic, cât și fizic. Contactul individului cu arhitectura este de cele mai multe ori unul de natură dinamică, fiind un proces exploratoriu și nu un simplu act contemplativ.

Încă din Antichitate, studiului simțurilor îi era acordată o importanță deosebită, tactilul fiind unul dintre cele mai prețuite atât în filosofie, cât și în medicină. Începând cu secolul al XIX-lea, textele de specialitate din domeniul neuropsihologiei fac cunoscute descoperiri remarcabile privind mecanismele psihice proprii ființei umane, referitoare la suprapunerea dintre tactil și chinestezic (haptic). Progresul din ultimii 20-30 de ani din sfera tehnologiei

informației a determinat posibilitatea realizării unor serii de experimente ce au revoluționat medicina și, în consecință, psihologia. Au fost efectuate astfel studii de mare finețe care monitorizează modul în care individul reacționează la diverși stimuli externi, fiind confirmată o serie de ipoteze emise anterior, privind comportamentul uman.

Importanța tactilul și chinestezicului a fost apreciată în domenii ce au în vedere modul în care individul se relaționează cu lumea, precum: sculptura, pictura, cinematografia și antropologia. În ceea ce privește arhitectura, studiile publicate anterior au discutat la modul general legătura dintre arta de a construi și simțuri. Mai mulți arhitecți, adepți ai curentului fenomenologic, au atras atenția asupra importanței pe care tactilul o are în arta de a construi. Cu toate acestea, nu există studii aprofundate privind percepția tactilo-chinestezică în arhitectură, deși evoluția din domeniul materialelor de construcții a generat apariția de noi produse, putându-se discuta despre o nouă și o veche tactilitate.

În lumea transparențelor și a reflexiilor, limita dintre adevăr și fals a devenit incertă, iar singura metodă de stabilire a veridicității de-a lungul timpului a fost reprezentată de explorarea tactilă. Interacțiunea dintre individ și spațiul construit se naște pe baza relației dintre pielea umană și coaja interioară sau exterioară a edificiilor (alcătuită din suprafețe) și are o natură fizică. Cele două epiderme își lasă amprentele una asupra celeilalte, deoarece, la fel ca și individul, obiectul de arhitectură este viu. Volumul nu-și dorește să reprezinte un studiu exhaustiv asupra subiectului, ci, mai degrabă, urmărește introducerea unui alt mod de a „privi” arhitectura, într-o lume dominată de vizual.

În cele trei capitole ale lucrării sunt tratate aspecte generale privind percepția, înțelegând ca proces complex construit pe baza senzațiilor. Pe lângă elucidarea unor noțiuni de bază din psihologie, necesare clarificării implicațiilor din domeniul arhitecturii, se discută despre individ ca centru al percepției, corpul acestuia ca sistem de referință și despre influența pe care o au simțurile în arta de a construi, accentul căzând pe tactil și chinestezic.

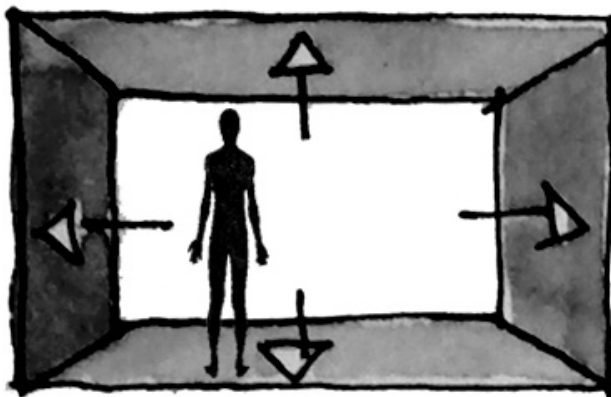
Importanța simțului tactil este analizată dintr-o perspectivă arhitecturală, pornind de la implicațiile de natură psihologică. Pe lângă relația cu văzul, rolul memoriei și tipurile de tact, se vorbește despre calitățile tactile ale suprafețelor

ca limite ale spațiului arhitectural, avându-se în vedere evoluția de care au beneficiat materialele de construcții. Sunt explorate probleme generale legate de percepție și spațiul construit interior și exterior, dar și ipostazele tactilului în arhitectură, reprezentate de aspecte tactile generale, calități tactile și trepte ale tactilității – determinate pe baza distanței. Lucrarea tratează, de asemenea, probleme legate de limita dintre adevăr și fals și de diferențele dintre vechea și noua tactilitate.

Arhitectura este spațiul acțiunii, iar arhitectul este cel care poate influența felul în care se produce deplasarea. Astfel, se propune analiza rolului pe care îl are mișcarea în arhitectură, înțelegând prin aceasta atât explorarea, ce ține de tactul activ, cât și simpla deplasare prin mediul construit. Se discută importanța pe care traseul o are în parcurgerea spațiului, calitățile acestuia influențând percepția generală și felul în care ne mișcăm prin mediul construit. Modalitățile de parcurgere a spațiului arhitectural sunt analizate în funcție de poziția avută față de obiectul de arhitectură, în relație cu mecanica (poziție statică, statico-dinamică, dinamică) și în funcție de suprafața de călcare, ca urmare a deplasării și a calităților acesteia.

Limitele ce definesc spațiul influențează felul în care individul îl înțelege și îl parcurge, indiferent de natura contactului stabilit. Propunem astfel un alt mod de a „vedea” arhitectura, care se naște ca urmare a interacțiunii dintre „coașa” obiectului construit și „pielea” individului, pe baza expresivității materialelor și a texturilor ce definesc spațiul.

1. Percepția spațiului arhitectural



Limitele spațiului arhitectural – Alexandra Vișan, 2014

Spațiul arhitectural poate fi privit ca un gol definit de limitele sale. Deși aparent pare a reprezenta „nimicul”, importanța sa este nemăsurată, fiind locul în care se desfășoară viața și în care obiectele sunt amplasate. Ne confruntăm cu spațiul construit încă din prima clipă a existenței noastre, ajungând să-l cunoaștem fără a conștientiza acest lucru. Îl măsurăm prin intermediul corpului nostru și suntem afectați de caracteristicile sale.

A percepe spațiul arhitectural înseamnă a te raporta la el prin intermediul tuturor simțurilor, a-i cuprinde dimensiunea, forma și culoarea cu privirea, a-i simți căldura, materialele și texturile cu ajutorul pielii și al mâinilor, a-i pătrunde mirosul și chiar a-ți asculta sunetul pașilor. Limitele spațiului arhitectural sunt reprezentate de o suită de suprafețe definite prin intermediul materialelor și al texturilor. Felul în care creatorul de spații, arhitectul, optează pentru o anumite dispoziție și tratare a limitelor, determină caracterul spațiului și influențează felul în care acesta este perceput.

În cele ce urmează atingem aspecte generale privind percepția, aducând în discuție noțiuni de bază din domeniul psihologiei. Urmărim clarificarea implicațiilor pe care acest proces complex le are în arta de a construi. Perspectivile asupra semnificației spațiului arhitectural sunt multiple, dar toate au ca punct de plecare ideea de gol definit prin intermediul limitelor sale. Accentul cade cu precădere pe vizual, celorlalte simțuri nefiindu-le acordată importanța cuvenită. Sărăcirea de natură senzorială caracteristică momentului prezent nu face decât să ducă la degradarea relației dintre individ și spațiul construit. Dorim atragerea atenției asupra importanței pe care tactilul și chinestezicul o au în percepția spațiului arhitectural, având ca punct de plecare faptul că, pe baza acestora, se realizează interacțiunea dintre individ și obiectul construit.

▪ Aspecte generale privind percepția

Pentru a oferi o perspectivă corectă asupra semnificației percepției spațiului, considerăm necesară prezentarea unor noțiuni din domeniul psihologiei, aflate la baza definirii procesului complex. Vom clarifica mai întâi aspecte generale legate de senzații și percepție, pentru a putea trata mai departe implicațiile explorării și decodării spațiului architectural.

Senzația

Din punctul de vedere al psihologului român Paul Popescu-Neveanu senzațiile sunt înțelese drept procese psihice primare și reprezintă „semnale senzoriale elementare” (Popescu-Neveanu, 1978, p. 652), pe baza cărora se construiește percepția. Senzația este definită de Mielu Zlate ca: „un mecanism de captare și înregistrare a informațiilor din realitatea înconjurătoare sau din cea internă a organismului” (Zlate, 1999, p. 38). În viziunea lui Zlate, senzația se referă la însușiri simple, „cele care apar la «suprafață»”. Acesta vorbește despre trei elemente pe care mecanismul le presupune: stimulul fizic (receptorii captează informația), răspunsul fiziologic (influxul nervos este transmis către creier) și experiența senzorială (creierul interpretează informația și are loc răspunsul).

Clasificarea senzațiilor a trecut de-a lungul timpului prin mai multe forme, în funcție de criteriile care au fost aplicate. Organele de simț au determinat la început cele cinci categorii binecunoscute: vizuale, auditive, gustative, olfactive și cutanate, dar cu timpul a fost remarcată lipsa senzațiilor complexe, puse pe seama unui al șaselea simț, după cum afirmă psihologul Zlate. În urma aplicării criteriului funcțional, prin care „mai întâi se delimitează funcția senzorială și abia apoi se încearcă descoperirea (identificarea) organului receptor care o îndeplinește” (Zlate, 1999, p. 40), s-a ajuns la senzații chinestezice, vestibulare și organice, senzații care nu aveau atribuit până în acel moment niciun organ de simț. Mai apoi, s-a trecut la două posibile clasificări în urma împărțirii receptorilor în receptori de contact (tangoreceptori) și receptori de distanță (telereceptori). Receptorii aflați la suprafața corpului produc senzații

exteroceptive, constituind cele cinci categorii menționate anterior. Cei situați în interiorul corpului determină senzații interoceptive sau organice, iar cei aflați în tendoane, mușchi, articulații presupun senzațiile proprioceptive sau chinestezice. Niciuna dintre clasificările amintite anterior nu s-a dovedit a fi suficientă, conform psihologiei contemporane, fiecare având punctul său slab. Necesitatea diferențierii senzațiilor, asocierii și examinării a dus, după cum afirmă Zlate, la generarea criteriului specializării și corelării senzațiilor. Se obțin astfel specializări senzoriale **intramodale** (senzații cutanate: tactile, termice) și **intermodale** (tipuri de senzații diferite, văz și pipăit). Foarte importantă în psihologie este complementaritatea senzațiilor, iar în caracterizarea acestora, un rol esențial este jucat de intensitate, durată, stările afective plăcute sau neplăcute. Senzațiile sunt supuse unor legi, precum: legea intensității, adaptării, sensibilizării și semnificației. Astfel, din cauza acestor mecanisme, suntem informați de schimbările care au loc în mediu, ne adaptăm în funcție de ele, ne orientăm și, în același timp, controlăm poziția corpului.

Percepția

Putem defini percepția, conform punctului de vedere al psihologului german Martin Grunwald, drept „procesul de strângere, interpretare, selectare și organizare a informației de natură senzorială” (Grunwald, 2008, p. 653)¹. În viziunea lui Popescu-Neveanu, acest proces complex se diferențiază de senzații prin „sintetism și complexitatea imaginilor, rezultate dintr-o recepție și semnalizare plurimodală” (Popescu-Neveanu, 1978, p. 523).

Senzațiile dau naștere percepțiilor și, în conformitate cu psihologia modernă, ar trebui privite ca făcând parte din același proces. Gândirea, memoria și imaginația nu pot exista fără percepție, în cadrul căreia se realizează prelucrarea inițială a informațiilor. Percepția presupune interpretarea obiectului și este o activitate bazată pe analiză, sinteză și generalizare, asigurând „conștiința unității și integralității obiectului” (Zlate, 1999, p. 85). Psihologul Mielu Zlate vorbește despre cel mai răspândit mecanism al percepției, explorarea perceptivă, amintind explorarea: vizuală, tactilo-chinestezică², gustativă, olfactivă și auditivă. Caracteristicile situației în care are loc explorarea, dar și capacitatea

de a anticipa și schematiza influențează percepția. Din perspectiva noastră, explorarea vizuală și tactilo-chinestezică constituie cele mai importante mecanisme aflate la baza percepției spațiului arhitectural și se vor detalia în capitolele următoare.

▪ Individul – centrul percepției și corpul – sistem de referință

Omul poate fi tratat, din punctul de vedere al percepției, ca o „ființă care se vede pe sine în centrul lumii care îl înconjoară” (Arnheim, 2012, p. 42). Din acest motiv, el raportează totul la propria sa persoană. Ideea conform căreia observatorul este responsabil pentru felul în care se construiește percepția este recunoscută în domeniile care se ocupă de studiul procesului psihic (Rogers, 1995, p. 121). Astfel, fiecare individ reprezintă un unic observator (Figura 1), diferențiindu-se de ceilalți prin bagajul cultural și prin anumite calități sau defecte de natură fizică sau mentală.

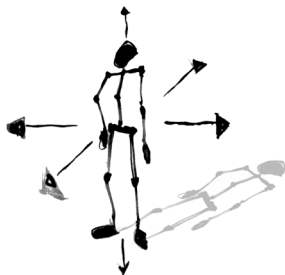


Figura 1. *Centrul percepției și posibilități de deplasare* – schiță de A. Vișan, 2014

Filozoful fenomenolog Maurice Merleau-Ponty privește corpul drept „vehiculul existenței” noastre pe acest pământ, presupunând o anumită legătură cu mediul din care face parte (Merleau-Ponty, 2005, p. 94)³. În opinia sa, corpul este cel prin intermediul căruia acționăm în lume, spațiu și timp, deoarece el „le aparține” și, în același timp, „le include” pe toate (Merleau-Ponty, 2005, p. 162)⁴. Corpul răspunde într-un mod sensibil tuturor stimulilor la care